

LES PARRÒQUIES DE LA RIBERA D'EBRE, SEGONS LA VISITA PASTORAL DE L'ANY 1638

JOAN-HILARI MUÑOZ SEBASTIÀ

Secció d'Història Local del CERE.

Historiador i professor d'institut (Amposta)

INTRODUCCIÓ

En aquest estudi analitzarem l'estat en què es trobaven algunes parròquies de l'actual comarca de la Ribera d'Ebre l'any 1638, quan foren visitades pel canonge Mateu Tomàs, que actuava com a vicari general *sede vacante* de la diòcesi de Tortosa.¹

Les notes de la visita, recollides pel notari tortosí Melcior Gaspar Rosses i conservades en els fons de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa,² ens permetran conèixer moltes dades interessants sobre les parròquies riberenques objecte de la visita.

El motiu per què hem triat aquesta visita pastoral és clar: correspon a la darrera feta abans de l'esclat de la Guerra dels Segadors, fet que comportarà un clar impacte negatiu en els béns materials de les parròquies objecte del nostre estudi. Encara que fins ara només hem pogut documentar el saqueig sofert per la parròquia de Móra l'any 1650 per part de tropes franceses,³ensem que moltes altres esglésies patiran situacions idèntiques, com ara la zona de la Terra Alta aquell mateix any i amb culpables idèntics.

Abans d'entrar en matèria, potser seria interessant explicar a grans trets què és una visita pastoral i quina informació històrica en podem treure: aquest tipus d'acte, també conegut com a visita canònica, tenia com a objectiu que els bisbes coneguessin de primera mà quin era l'estat en què es trobaven les parròquies de la seva diòcesi. Les principals finalitats eren conservar la doctrina, promoure els bons costums, fomentar les virtuts dels membres de les parròquies i disposar tot el necessari per aconseguir el bé de la religió. Si bé la visita més antiga de la diòcesi de Tortosa que conservem data de l'any 1314 i fou feta pel bisbe Francesc de Paolac,⁴ serà a partir del Concili de Trento que s'impulsarà enormement aquesta activitat dels bisbes.

D'altra banda, si bé en les primeres visites (com l'esmentada del bisbe Paolac) s'incidí sobretot en els aspectes morals dels preveres i habitants de les parròquies, cada vegada es valorarà més la situació material de les parròquies (estat dels edificis, els altars, ornaments sagrats, administració econòmica, etc.). D'aquesta manera, les visites es converteixen en un instrument interessant per tal de conèixer de primera mà en quin estat es trobaven les parròquies d'un bisbat en un moment determinat, les advocacions dels altars, les obres que es feien o calia fer als edificis, etc., tal com tot seguit veurem respecte a les parròquies de la Ribera d'Ebre.

LA VISITA PASTORAL DE 1638

Aquesta visita pastoral, que es va desenvolupar entre els mesos de març i maig d'aquell any, va portar al visitador, Mateu Tomàs, a controlar l'estat de quaranta-tres parròquies de la part catalana de la diòcesi de Tortosa,⁵ o sigui, d'esglésies situades a les actuals comarques del Baix Ebre (Xerta, Alfara, Paüls, Aldover, Benifallet i Sant Jaume de Tortosa), la Terra Alta (el Pinell, Bot, Horta, Arnes, Prat de Comte, Caseres, Batea, Pinyeres, Gandesa, Vilalba, la Fatarella, Corbera i la Pobla de Massaluça), el Matarranya (Arenys, Lledó, Cretes i Calaceit), el Segrià (Maials), el Priorat (Cabassers, Margalef, la Bisbal, la Figuera, la Vilella Baixa, Marçà, Capçanes i els Guiamets), el Baix Camp (Pratdip, Colldejou i Vandellòs) i de la Ribera d'Ebre (Ascó, Vinebre, la Torre de l'Espanyol, la Palma, Flix, Garcia, Móra i Tivissa), aquestes darreres seran l'objecte d'aquest estudi. Malgrat l'exhaustiva visita feta a la zona nord de la diòcesi, no hem pogut saber per quin motiu no foren inspeccionades les parròquies ribenques de Berrús, Riba-roja d'Ebre, Miravet, Benissanet, Rasquera i Ginestar.

Quan es realitza la visita, l'encarregat de fer-la segueix un esquema prefixat que recull (amb algunes petites variacions) les següents dades de cadascuna de les parròquies inspeccionades:

- a) nom del rector i, si escau, altres preveres que resideixen a la parròquia
- b) el sagrari
- c) les fonts baptismals
- d) els olis sants
- e) els altars, començant pel major i continuant amb els secundaris
- f) la sagristia
- g) l'argent i els ornaments litúrgics
- h) el cor
- i) l'edifici de l'església (el *corpus ecclesiae*, segons el text)
- j) el cementiri
- k) l'hospital
- l) el *racional*, que són els llibres d'administració econòmica de la parròquia

m) les confraries

n) el nombre de cases i persones de comunió de cada parròquia

De cadascun d'aquests apartats, el visitador analitza el seu estat, escrivint *invenit bene* si no troba cap objecció, o redactant una nota més llarga si hi ha alguna cosa a rectificar. Si es detecta alguna deficiència, els jurats en són responsables, ja que és competència seva (excepte en l'administració econòmica, que normalment correspon als preveres).

També cal destacar que sovintegen les referències a una visita anterior, i llavors el visitador analitza amb detall si les deficiències detectades anteriorment havien estat solucionades o no; si es produeix aquest segon cas, molt sovint s'amenaça els jurats amb l'excomunió si en un termini fixat no rectifiquen la mancança.

Ascó

És la primera parròquia riberenca visitada, el dia 1 d'abril de 1638, a l'endemà de rebre la visita la parròquia terraltina de Corbera.⁶

El rector era el doctor Simó Oriol, ajudat en la seva tasca pel prevere beneficiat Josep Montornès. El sagrari, les fonts baptismals i els olis sants passen la inspecció sense cap mena d'incidència. L'altar major, sota la invocació de Sant Joan i Sant Miquel, i els secundaris dedicats a la Mare de Déu del Roser, el Sant Crucifix i santa Paulina no mostren cap mancança. Pel que fa al dedicat a sant Sebastià, el visitador el troba desmuntat i fora del lloc que li pertoca; per la qual cosa el visitador mana als jurats de la vila, que sota pena de 10 lliures, el retornin al seu estat originari.

La sagristia, l'edifici de l'església i el cementiri no mostren cap incidència. Respecte als ornaments litúrgics es mana adobar "la capa vermella" i troba a faltar "una casulla y dalmàtiques de diffunts"; per ambdues peces de vestimenta litúrgica, es dona un termini de sis mesos per aconseguir-les.

Respecte al cor, troba a manca dos llibres, concretament un saltiri⁷ i un dominical;⁸ si no s'adquireixen, el visitador mana al rector que excomuni als jurats "y ls llanse de la yglésia". També s'observa "que los laychs pugen al cor quant canten los officis y ynquieten als que canten", per solucionar tal contingència, s'ordena al rector que si es torna a repetir tal fet, s'excomuni els infractors.

Finalment, l'administració econòmica de la parròquia no mostra cap qüestió a destacar.

Vinebre

Aquesta parròquia fou visitada el mateix dia que la d'Ascó i, segons consta en el recull de la visita, era sufragània de la parròquia de la Torre de l'Espanyol. El vicari (representant del rector) era el frare dominicà fra Benet Cebrià.⁹

El sagrari de l'església i les fonts baptismals no mostren cap element a reparar. Respecte als olis sants, Mateu Tomàs anota "que havien fet lo vas separat de plata per portar la extremaunció als malalts", tal com s'havia manat en l'anterior control, encara que mancava fer-ne un altre de més petit per idèntica funció.

Els tres altars, el major dedicat a sant Joan Baptista i els secundaris, dedicats a la Mare de Déu del Roser i al Salvador, no tenen cap element a esmenar. Els ornaments i l'argenteria s'havien inventariat; amb la qual cosa el visitador es dona per satisfet, encara que fa notar la manca de "cíngulos", que caldria fer en un termini de dos mesos.

El cor, l'edifici de l'església i el cementiri passen bé la inspecció i com a dada curiosa s'anota que l'hospital estava deshabitat i sense roba, ja que "los jurats donen llits als pobres passatgers en lo hostal".

L'administració econòmica no conté cap dada a remarcar i es conclou la visita anotant la interessant dada demogràfica que hi havia 45 cases i 164 persones de comunió, les quals havien complert totes les seves obligacions cristianes.

Torre de l'Espanyol

A l'endemà de la visita de les parròquies d'Ascó i de Vinebre, li tocà el torn a la de la Torre de l'Espanyol.¹⁰ L'únic prevere encarregat d'aquesta era Gabriel Pellissa.

El sagrari i els olis sants no tenen res a esmenar, però respecte a les fonts de baptisme, el visitador fa notar que no s'havia fet un cobertor de guadamassil, tal com s'havia manat en la visita anterior, i també calia fer un pany per poder-les tancar. Dona de termini dos mesos i vuit dies, respectivament, per corregir la manca, sota pena d'excomunicació per als jurats.

Els tres altars, el major dedicat a sant Jaume, i els dos secundaris, dedicats a la Mare de Déu del Roser i a sant Antoni i sant Sebastià, estan correctes. Idèntic comentari rep l'estat de la sagristia. També es fa notar que s'havia fet inventari dels ornaments i l'argenteria de l'església, tal com s'havia manat en la visita anterior. En el cor el visitador fa notar la manca d'un saltiri, tot indicant que dona un termini de dos mesos per adquirir-lo.

Pel que fa a l'edifici de l'església, Mateu Tomàs afirma que està en obres, però aquestes estan paralitzades. La causa d'això és el desgavell econòmic que hi ha en els comptes econòmics de les obres, ja que hi ha gent que no paga les quantitats estipulades. Per solucionar tal contingència, es mana revisar els llibres de comptes i obligar els possibles morosos a pagar per tal de poder tornar a reprendre les obres de l'església. A causa d'aquestes no hi ha mur de tanca al cementiri; per la qual cosa es mana als jurats que un cop s'acabin, es refaci el mur de tancament.

En la visita de l'hospital es mana que es faci un pany amb clau per a la porta. En els llibres d'administració econòmica de la parròquia es mana que es tingui especial cura en l'administració del "plat de les ànimes". La visita finalitza anotant el número de cases (39) i de persones de comunió d'aquesta parròquia (129).

La Palma

Aquesta parròquia fou visitada el dia 4 d'abril de 1638, festa de la Pasqua de Resurrecció.¹¹ El rector i únic prevere era Josep Molina.

El sagrari i les fonts no mostren cap element a revisar. Els olis sants també estan bé, ja que el visitador observa que s'havia fet un vas per portar-lo als malalts i durant la Setmana Santa, tal com s'havia manat en una visita anterior.

Els tres altars, tant el major dedicat a la Mare de Déu, com els secundaris dedicats al Roser i a sant Pere estan ben ornats.

Respecte als ornaments litúrgics, es recull la notícia d'un robatori recent, amb el qual els lladres s'endugueren diferents peces d'argent de l'església (dos calzes, dues patenes, una veracreu i una custòdia) i que, malgrat totes les gestions realitzades, no s'havien pogut recuperar. Per aquest motiu, el visitador mana que es tornin a adquirir les peces que havien estat sostretes.¹²

El cor, l'edifici de l'església i el cementiri no mostren cap element a reparar, encara que s'esmenta la necessitat de fer obres a la teulada de l'abadia. L'administració econòmica de la parròquia només mostra dues dades interessants: el manament fet pel canonge Tomàs que es localitzi un llibre de la "administració fundada per Macip", que s'havia perdut i la demanda feta pel rector per tal d'augmentar de 2 a 3 sous el preu de les misses encarregades, adduint un encariment del cost de la via, cosa que el visitador accepta.

Finalment, s'anota el nombre de cases i de persones de comunió: 26 i 56, respectivament.

Flix

Aquesta parròquia fou visitada el mateix dia que la de la Palma.¹³ El nombre de preveres que servien en aquesta parròquia era elevat, ja que hi havia un prior (Miquel Arrufat) i set preveres beneficiats (Tomàs Vilanova, Bernat Sabater, major, Joan Oriol, Pau Vives, Bernat Sabater, menor, Ramon Vilanova i Pere Pau Garcia).

El sagrari, les fonts i els olis sants estan correctes. Els sis altars, el major dedicat a l'Assumpció de la Verge i els secundaris dedicats al Sant Crucifix, el Roser, santa Llúcia, sant Francesc i sant Roc no mostren cap deficiència.

La sagristia i els ornaments litúrgics no tenen cap cosa a rectificar, ja que se'n va fer un inventari, tal com es va manar en la visita anterior. En la inspecció del cor, el visitador remarca la mancança d'un saltiri i un llibre dominical,

per la qual cosa es dóna als jurats dos mesos de termini per adquirir-los, sota pena d'“excomunicació”, ja que ja mancaven en una visita anterior.

També, tal com passava a Ascó, es demana que es prohibeixi l'accés de seculars al cor mentre se celebrin els oficis.

L'edifici de l'església, el cementiri, l'hospital i l'administració econòmica de la parròquia també passen el control del visitador sense problemes. Encara que caldria remarcar la referència a l'obligació de celebrar misses al Mas de Flix.

Garcia

Després de Flix, el canonge Mateu Tomàs es dirigí a la zona de la diòcesi situada a les actuals comarques del Segrià i el Priorat, ja que visità les parròquies de Maials, Cabassers, Margalef, la Bisbal, la Figuera (que englobava el Lloar) i la Vilella Baixa, no retornant a la zona riberenca fins al dia 7, quan fou visitada la parròquia de Garcia (que llavors englobava el Masroig i el Molar).¹⁴

El clergat d'aquesta parròquia estava format per quatre membres: Gabriel Escoda, que era el rector, i Pere Vidal, Pere Tomàs Bonet i Pere Pinyol, que eren els beneficiats.

La visita comença amb el sagrari, on el visitador detecta la falta d'una petita creu d'argent i la reparació de la tanca, i dóna de termini dos mesos per resoldre els problemes. Els olis sants i les fonts baptismals no tenen cap esmena a fer.

Respecte a la inspecció dels altars, la situació és ben diversa: passen la revisió el major, dedicat a la Nativitat de la Mare de Déu, i els secundaris, dedicats a l'Assumpció de la Verge, la Concepció i el Sant Crucifix. Per contra, altres altars tenen mancances: al de sant Pere i sant Miquel, hi manca una llàntia; als del Roser i de sant Josep i santa Llúcia, hi manca l'ara.

La sagristia, l'edifici de l'església i el cor passen bé la revisió, però en els ornaments el visitador troba a faltar una casulla morada per a l'advent i la quaresma, i també un missal; dóna dos mesos de termini per solucionar-ho. També passen la visita sense problemes el campanar, el cementiri, l'hospital i l'administració econòmica de la parròquia.

La visita conclou amb l'anotació del nombre de cases habitades de la parròquia, en nombre de 150, i les 550 persones de comunió que habiten en el terme parroquial.¹⁵

Móra

Aquesta parròquia fou visitada a l'endemà de les de Garcia i Marçà. Malauradament, el text de la visita a aquesta parròquia es troba incomplet, ja que hi ha dues pàgines en blanc (folis 100 *verso* i 101 *recto*) que ens impedeixen conèixer dades sobre alguns dels altars, la sagristia, els ornaments, l'estat de

l'edifici de l'església...; tot i així aportarem les dades que sí que foren recollides pel notari.

El clergat de Móra era el més nombrós de les parròquies riberenques visitades, ja que estava format per un total d'onze membres: un rector (Pere Pedret), vuit porcioners¹⁶ (Pau Oliver, Bonaventura Canyissar, Salvador Cabanilles, Maties Canalda, Domènec Mitjavila —doctor en Teologia—, Pere Ortí, Josep Bages i Pau Llagostera) i dos beneficiats (Antoni Montagut i Simó Torner).

El sagrari, les fonts baptismals i els olis sants no tenen cap esmena. L'altar major, dedicat a sant Joan Baptista passa bé la inspecció; al contrari de l'altre altar inclòs en el text de la visita, el de les Ànimes, on el visitador mana alçar l'ara, ja que es trobava massa baixa.

Al final de la visita, es controla l'estat de l'administració econòmica de la parròquia i es fa esment a l'església dels Masos de Móra, on el visitador no detecta cap mancança a assenyalar.

Tivissa

Dos dies després de la visita a Móra, el canonge Mateu Tomàs es dirigí a la parròquia de Tivissa, la qual fou inspeccionada el dia 14 d'abril de 1638.¹⁷

Després de la de Móra, que tenia onze preveres, la parròquia de Tivissa era la segona de la Ribera en nombre de preveres, ja que en tenia deu: un rector (el doctor Cristòfol Bonaventura Cisternes) i nou beneficiats (Joan Tomàs Aragó, Pere Pau Perelló, Antoni Perelló, Antoni Pau Jardí, Pere Marco, Maties Sabater, Jaume Revull, Pere Amigó i Pere Cavaller).

La visita comença pel sagrari, on el visitador troba a faltar "la agulleta del cubertor del vas de la eucaristia"; com que ja era una mancança detectada en la visita anterior, el canonge Tomàs dóna només un termini de quatre dies per resoldre el problema, sota "pena de excomunicació major".

La parròquia tenia sis altars: el major dedicat a sant Jaume i els secundaris dedicats a sant Joan, al Sant Crucifix, sant Antoni, la Mare de Déu del Roser i santa Llúcia. Tots passen bé la inspecció, excepte el de sant Antoni, que es mana repintar-lo en algunes parts, amb sis mesos de termini.

La sagristia és revisada sense problemes, però, quan el visitador es deté en els ornaments, recrimina als jurats la manca d'un inventari de l'argent i les robes litúrgiques de la parròquia. També fa veure que encara no s'han fet les reparacions manades en la visita anterior en "el peu de la creu chica" i en el "peu del reliquiari", així com la falta d'una tovallola. En descàrrec esmenta que sí que s'han adquirit dues casulles que mancaven i que s'ha adobat "la caixeta del sacrament". Les mancances detectades tenen quatre mesos de termini per solucionar-se sota pena d'excomunicació major.

Tot seguit, Mateu Tomàs observa com encara es fan obres a l'església, però encara no s'han acabat. El *racional* mostra una administració econòmica una

mica descurada; per la qual cosa el visitador mana que es posi més atenció en els comptes.

Quan el visitador inspecciona l'hospital, explica l'origen dels ingressos d'aquesta institució benèfica: "y troba que té de renda un any en pensions de censals, 95 lliures, 12 sous i 10 diners, y més avant de cada un que soterrren paga la casa del mort 5 sous per lo drap de la Mare de Déu que li posen damunt per a cubrir lo cadàver quant lo porten a soterrar, lo qual dóna lo hospital, y además del susdit té lo hospital lo que s'plega en lo baci o plat del hospital [...]". També demana que es millori l'administració econòmica i obliga els encarregats dels comptes que facin balanç anual a la casa de la vila, davant del rector de la parròquia.

El canonge Mateu Tomàs conclou la seva visita anotant el nombre de cases i de persones de comunió de la parròquia: 258 i 745, respectivament. Pel que fa a les persones, s'anota "que totes les havien complit en lo precepte de la yglesia".

Al final de la visita s'inclouen dues cartes de demanda fetes pel clergat de la parròquia i pels jurats i el consell de la vila. Els primers demanen (i aconssegueixen) coses sobre l'administració i el preu de les misses, de les quals n'augmenten el cost. Els segons presenten un seguit de mesures encaminades a aconseguir els diners necessaris per poder adquirir totes les coses demandades pel visitador en les robes i el mobiliari litúrgic. Algunes d'aquestes mesures eren fer una nova tomba (suposem, dintre de l'església) cobrant una quantitat determinada pels soterraments o poder disposar dels fons de la confraria del Roser (amb el compromís de retornar-los).

CONCLUSIONS

La visita pastoral feta pel canonge Mateu Tomàs la primavera de l'any 1638 a les parròquies de la Ribera d'Ebre ens permet conèixer de primera mà quin era l'estat material d'aquestes.

Així, per exemple, podem saber que aquell any dues parròquies (la Torre de l'Espanyol i Tivissa) estaven en obres de construcció dels seus temples i que mancaven diners per prosseguir-les en el primer cas. No hi ha greus mancances en els ornaments litúrgics ni en l'estat dels altars, encara que s'havia produït un important robatori en els objectes d'argent de la parròquia de la Palma. També podem destacar la presència en totes les parròquies (per petites que fossin) d'un altar dedicat al Roser, tal com passava a tot el món catòlic després del Concili de Trento.¹⁸

Aquesta situació de "normalitat" es veurà pertorbada pocs anys després quan esclati la Guerra dels Segadors, a causa de la situació estratègica de la comarca i les malifetes dels soldats, siguin del bàndol que siguin.

NOTES

1. Aquest vicari actua entre els bisbes Justino Antolínez de Burgos, mort el 9 de setembre de l'any 1637 (Arxiu de la Catedral de Tortosa (= ACTo). Llibre d'òbits d'adults 2, f.) i abans del nomenament de Giovanni Battista Veschi, fet l'any 1641. Ramon O'CALLAGHAN (1896): *Episcopologio de la Santa Iglesia de Tortosa*. Imprenta Católica de G. Llasat, Tortosa, p. 177-179.

2. Visites Pastorals, caixa 11, volum 45. Es tracta d'un volum de paper de 315 per 215 mm, amb 124 folis numerats.

3. Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA). Consell d'Aragó. Lligall 302.

4. Maria Teresa GARCIA EGEA (1993): *La visita pastoral a la diòcesis de Tortosa del obispo Paholac*. 1314. Diputació de Castelló, Castelló.

5. A la portada del volum hi ha el següent títol: "Visita ordinària de la part de Cathalunya feta por lo molt rnt. sr. mcr. Matheu Thomàs, prevere, D.D., canonge de la Seu de Tortosa, official y vicari general *sede vacante*".

6. ACTo. Visites Pastorals, caixa 11, volum 45, fs. 66v.-67.

7. Es tracta d'un llibre litúrgic que conté els salms.

8. Era un tipus de llibre litúrgic que contenia les dominiques, o sigui una sèrie d'oracions pròpies de les celebracions dels diumenges.

9. ACTo. Visites Pastorals, caixa 11, volum 45, fs. 69-70.

10. *Ibidem*, fs. 70-71v.

11. *Ibidem*, fs. 72-74.

12. El 30 de setembre d'aquell mateix any els jurats de la Palma enviaren una carta a Barcelona fent esment a aquest manament i demanant ajut econòmic per poder adquirir les peces que mancaven. Els consellers de Barcelona els respongueren uns quants dies després de forma negativa, ja que afirmen que ho tenen prohibit i les gestions necessàries per eludir tal prohibició eren molt costoses. Joan CIURANETA (1987): *La Palma. Documents i records*. Ajuntament de la Palma d'Ebre, Montblanc, p. 54-55.

13. ACTo. Visites Pastorals, caixa 11, volum 45, fs. 74-76.

14. *Ibidem*, fs. 93-97v.

15. Tal com hem assenyalat anteriorment en aquell moment la parròquia de Garcia aplegava, a més dels habitants d'aquesta població, els del Masroig i el Molar; això explica l'elevat nombre d'habitants.

16. Era el nom que rebien els preveres que tenien dret a rebre una part (*porció*) de les rendes d'una parròquia, col·legiata o catedral.

17. ACTo. Visites Pastorals, caixa 11, volum 45, fs. 105-110v.

18. Antoni PLADEVALL. Entrada "el Roser" de la *Gran enciclopèdia catalana*.